

TOPIARIUS
STUDIA KRAJOBRAZOWE

Tom 1/2016

WYDAWCA:

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Zakład Architektury Krajobrazu
ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY:

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. UR

REDAKCJA:

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk, dr inż. arch. Anna Sołtysik, dr inż. arch. kraj. Marta Pisarek, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz, dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU:

prof. dr hab. arch. Aleksander Böhm, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, prof. UR, dr hab. inż. Beata Gawryszewska, dr hab. art. rzeźb. Jerzy Grygorczuk, prof. dr hab. Krzysztof Młynarczyk, dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak, dr hab. Krystyna Pudelska, prof. nadzw., dr hab. Barbara Szulczewska, prof. SGGW, prof. dr hab. inż. arch. Adam Szymski, prof. dr hab. Czesława Trąba, dr hab. Ewa Trzaskowska, KUL, dr hab. Piotr Urbański, prof. nadzw., prof. dr hab. inż. Kazimierz Wiech, dr hab. inż. arch. Agata Zachariasz, prof. PK

KOREKTA:

Ryszard Żelazny

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ:

autorzy tekstów

SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI:

Anna Sołtysik, na okładce wykorzystano rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe to recenzowane czasopismo naukowe, którego podstawową wersją jest wersja papierowa.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo, ani żaden jego fragment, nie może być drukowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595 ISBN 978-83-63359-18-8

WYDAWCA WYKONAWCZY:

Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek
ul. dr J. Tkaczowa 186, 36-040 Boguchwała
tel. 17 853 40 23, tel. komórkowy 600 232 402
www.wydawnictwoamelia.pl
<http://wydawnictwoamelia.pl/sklep/>
e-mail: wydawnictwoamelia@go2.pl

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

TOPIARIUS

STUDIA KRAJOBRAZOWE

Wydanie monograficzne

Tom 1

KRAJOBRAZ POLSKI. CUDZE CHWALICIE
Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu

Rzeszów 2016

SPIS TREŚCI

Piotr Patoczka <i>Od redakcji</i>	7
--------------------------------------	---

KRAJOBRAZ – ASPEKTY TEORETYCZNE

Beata J. Gawryszewska <i>Ginący krajobraz miejski. Przemiany struktury i funkcji zieleni miejskiej w XX i XXI wieku</i>	11
--	----

Anna Górka <i>Edukacja krajobrazowa dla ruralistyki</i>	25
--	----

Jerzy Potyrała, Tomasz Malczyk, Izabela Iwancewicz <i>Walidacja metody oznaczenia roli średniowiecznych fortyfikacji w aspekcie ochrony i kształtowania krajobrazu</i>	34
---	----

Krzysztof M. Rostański <i>Modelowanie heurystyczne naturalistycznych założeń zieleni</i>	54
---	----

Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk <i>Procesy rewitalizacyjne i ich wpływ na jakość krajobrazu miejskiego</i>	64
--	----

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

Krzysztof Gawroński, Michał Uruszczak <i>Współczesne aspekty ochrony krajobrazu Górnego Śląska</i>	75
---	----

Katarzyna Kałużny, Ewa Hanus-Fajerska <i>Ogrody gospodarstw agroturystycznych szansą na zachowanie tradycyjnych ogrodów wiejskich</i>	87
--	----

Daniel Mikulski, Elżbieta Raszeja, Gabriela Klause <i>Ze studiów nad tożsamością miejsca. Problem kontynuacji formy dworu w krajobrazie wielkopolskiej wsi na obszarze ziemi średzkiej</i>	97
---	----

Paweł Nowak <i>Krajobraz kulturowy – aktywna ochrona przez wartościowanie</i>	115
--	-----

Karolina Porada <i>Kopce w krajobrazie Krakowa i okolic</i>	121
Elżbieta Raszeja, Agnieszka Skóra <i>Relacje między ekspozycją a tłem krajobrazowym w muzeach na wolnym powietrzu na przykładzie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego</i>	131
Magdalena Rzeszotarska-Pałka <i>Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego</i>	149
PROBLEMATYKA PLANOWANIA KRAJOBRAZU	
Agata Ćwik, Bernadetta Ortyl <i>Rozproszona zabudowa w górach – utracone krajobrazy?</i>	165
Maria Dankowska, Marek Koter, Małgorzata Saciuk, Aneta Tomczak <i>Czytelność dawnych układów ruralistycznych w planie współczesnego miasta na przykładzie Łodzi</i>	176
Wiesława Gadomska <i>Krajobrazowe konsekwencje rozwoju turystycznej bazy noclegowej w obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich</i>	193
Michał Uruszczak <i>Prognozy programu odnowy wsi jako część polityki regionalnej</i>	205
Barbara Wycichowska <i>Progresywna rewitalizacja krajobrazu miasta Łodzi</i>	216
WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU	
Bożena Łukasik <i>Kompozycje i zróżnicowanie form roślinnych na poznańskich placach miejskich</i>	235
Maciej Żołnierczuk, Beata Fornal-Pieniak, Ewa Rykała <i>Polski krajobraz „niskiej zieleni przydrożnej”</i>	248
Ewa Anna Rykała, Maciej Żołnierczuk <i>Przekształcenia tkanki roślinnej w krajobrazie miasta na przykładach placów rynkowych Mazowsza</i>	258

ASPEKTY PROJEKTOWANIA KRAJOBRAZU

- Magdalena Jaroniec, Michał Krzyżaniak, Dariusz Świerk, Piotr Urbański,
Miłosz Walerzak
*Problemy rewaloryzacji historycznych założeń ogrodowych, na przykładzie
konceptji zagospodarowania zabytkowego parku w Gorzynie* 273
- Grażyna Łaska, Katarzyna Urban
*Projekt koncepcyjny urzędzenia parku botanicznego
w śródmieściu Białegostoku* 289
- Anna Podolska, Ewa Trawińska
*Mała architektura z regionalnym akcentem we współczesnych rozwiązaniach
zagospodarowania terenu na przykładzie wsi Glinka w woj. śląskim* 304
- Miłosz Zieliński
*Odrębność i tożsamość przestrzeni publicznej jako wartość
dla lokalnej społeczności* 317

WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU

**PRZEKSZTAŁCENIA TKANKI ROŚLINNEJ W KRAJOBRAZIE MIASTA
NA PRZYKŁADACH PLACÓW RYNKOWYCH PÓŁNOCNEGO MAZOWSZA**
TRANSFORMATIONS OF PLANT TISSUE IN URBAN LANDSCAPE ON EXAMPLES
OF MARKET SQUARES OF NORTHERN MAZOVIA

Ewa Anna Rykała¹, Maciej Żołnierczuk²
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
¹ Katedra Sztuki Krajobrazu
² Katedra Ochrony Środowiska

Artykuł traktuje o zmiennej funkcji, przeznaczeniu i kompozycji tkanki roślinnej placów rynkowych małych miast północnego Mazowsza. Celem jest pokazanie przekształceń placów, a w szczególności ich zielonej strefy, na kanwie czasów historycznych oraz znaczenia tych zmian dla współczesnych układów urbanistycznych. Autorzy uświadamiają w jaki sposób różnorodne kierunki przekształceń placów oraz dzisiejsze procesy modernizacyjne wpływają na tworzenie się nowych lub zatracanie dawnych cennych wartości przestrzennych. Na podstawie obranych badań zaprezentowano wynikowy model będący punktem wyjścia do procesu racjonalnego ożywiania historycznych placów rynkowych.

Słowa kluczowe: plac rynkowy, północne Mazowsze, tożsamość miasta, tkanka roślinna.

The article concerns the variable function, purpose and composition of plant tissue of the oldest market squares in the small towns of northern Mazovia. Its aim is to show the transformations of squares, and in particular of their Green Zone, based on historical period as well as the significance of these changes for the present-day urban layouts. The authors explain how different directions of transformation of squares and present-day modernization processes affect the formation of the new losing of the old precious spatial values. Based on selected research, authors present a resultant model which is the starting point for the process of rational animation of the historic market squares.

Keywords: market square, northern Mazovia, identity of city, plant tissue.

Wstęp

Krajobraz miasta złożony jest z sekwencji wnętrz urbanistycznych, powiązanych ze sobą za pomocą wnętrz liniowych zwanych ulicami. Przecinające się trakty komunikacyjne, podkreślone bardziej lub mniej zwartymi pierzejami zabudowy, tworzą wreszcie place publiczne. Tutaj koncentruje się prawdziwe życie miejskie. „*Piękno miasta to piękno jego placów, piękno małego miasta to jego rynek otoczony spokojnymi domami mieszczan, dostojne gmachy, monumentalne i nierozzerwalny związek z krajobrazem*” (Wejchert, Adamczewska, 1986).

Badania terenowe przeprowadzono na obszarze placów rynkowych północnego Mazowsza. Podstawowymi kryteriami wyboru terenów badawczych był plac rynkowy średniego miasta Mazowsza ukształtowany w czasach średniowiecznych, będący wizytówką i stanowiący minimum 0,04% i więcej powierzchni w skali miasta w granicach administracyjnych (tab. 1). Badania poprzedzone były obserwacjami, regularnymi, sporadycznymi jak i jednorazowymi, dokonywane były notatki w formie szkiców, fotografii, zapisków wywiadów z mieszkańcami czy lokalnymi pasjonatami.

Do analiz użyto metod fenomenologicznych jak również metody kompozycji elementów urbanistycznych Wejcherta (1984) oraz aksjologii przestrzeni opartej na analizie *genius loci* Norberga-Schulza (1991), a w szczególności na identyfikacji wartości przestrzennych placów publicznych. Do analiz podstawowych danych (powierzchnia placu, procent powierzchni rynku w skali miasta) użyto programu ArcGIS oraz ortofotomap aktualnego stanu zagospodarowania placów.

Tab. 1. Analiza danych administracyjnych badanych placów rynkowych (oprac. własne)

Lp.	Miasto	Data założenia	Prawa miejskie	Typ gminy	Liczba mieszkańców	Powierzchnia		
						miasta [km ²]	rynku [m ²]	rynku w skali miasta [%]
1	Ciechanów	XI w.	1400	miejska	44 741	32,78	15 000	0,04
2	Mława	XV w.	1429	miejska	30 957	34,80	18 163	0,05
3	Maków Mazowiecki	XIII w.	1421	miejska	10 112	10,30	14 426	0,14
4	Nasielsk	1065	1386	miejsko-wiejska	7 445	12,57	13 805	0,10
5	Nowy Dwór Mazowiecki	1294	1374	miejska	28 329	28,21	20 245	0,07
6	Płońsk	X w.	1400	miejska	22 500	11,60	6 446	0,05
7	Przasnysz		1427	miejska	17 634	25,16	13 805	0,05
8	Pułtusk	IX-X w.	I – 1257* II – 1339*	miejsko-wiejska	19 228	23,00	24 658	0,10
9	Serock	XI w.	I – 1417* II – 1923*	miejsko-wiejska	4 109	13,43	11 054	0,08
10	Węgrów	XIV w.	1441	miejska	12 641	35,51	16 072	0,05

* I – 1257, II – 1339; I – pierwsza lokacja, II – druga lokacja

Znaczenie przestrzeni placu w skali miasta

Ogromną wartość i znaczenie w tkance miejskiej placu publicznego w tym placów rynkowych, uświadamiają i podkreślają definicje jakie możemy znaleźć w literaturze, m.in.: plac to ośrodek usługowy – centrum, (...) „ogólnie dostępny plac – przestrzeń społeczna, mająca swoją formę wnętrza urbanistycznego, będąca centralnym ośrodkiem organizmu miejskiego, jednocześnie miejscem dla handlu, usług na równi z ‘forum’ w głęboko humanistycznym rozumieniu. Zatem wszystko bez czego skończony, prawidłowy organizm urbanistyczny był i jest nie do pomyslenia” (Bogdanowski, 1976).

Według Wejcherta (1984) – plac rynkowy to serce i element krystalizujący plan – stanowi o indywidualnym obliczu małego miasta. Pochodzenie samego terminu ‘rynek’ wywodzi się od niemieckiego słowa Ring (dosł. „pierścień”), niemieckim odpowiednikiem słowa rynek jest Markt lub Marktplatz, zaś Ring oznacza specyficzny rodzaj rynku z blokiem zabudowy umieszczonym w centrum.

Klassen (1993) podobnie jak Bogdanowski (1976) uważa plac za centrum, ale także przestrzeń ogniskującą życie osady miasta, jego zdaniem, istotą placu jest publiczna dostępność, która odróżnia go od przestrzeni półprywatnych (np. dziedzińców, podwórz, mono-funkcyjnych placów targowych, placów parkingowych). Ponadto Klassen (1993) wyróżnia 6 cech opisujących plac: 1. niezabudowana powierzchnia na wolnym powietrzu, 2. określony przez długość i szerokość, 3. związany z otoczeniem linearną przestrzenią, 4. otoczony wertykalnymi elementami, 5. publicznie dostępny w każdym czasie, 6. zagospodarowany w sposób umożliwiający różne formy wykorzystania.

Współczesne ujęcie definicji placu przedstawia Królikowski (2003) „plac to przestrzeń sceniczna – scena i widownia życia miejskiego, przestrzeń, w której przenikają się wszystkie wątki życia społecznego, doniosłe uroczystości, ceremonie, życie codzienne niegdyś sądy i egzekucje dziś jeszcze czasem pogrzeby. Obecnie poprzez oddziaływanie różnych czynników place stają się często węzłem komunikacyjnym, a także przestrzenią inwestycji. Istniejące place wraz z utratą tradycyjnej struktury zostały pozbawione swych znaczeń i funkcji lub znacznie zostały zredukowane”.

Dzisiejsze place publiczne to wnętrza urbanistyczne, które pomimo wielu wspólnych cech przestrzennych, m.in. występowania trzech podstawowych składowych płaszczyzn: podłogi, ścian i sufitu oraz elementów wyposażenia, charakteryzują się właściwą dla siebie indywidualnością, przejawiającą się w zagospodarowaniu, funkcjonowaniu jak również znaczeniu dla użytkowników.

Rys historyczny – przemiany funkcji i kompozycji przestrzennej placów rynkowych

Na kanwie historii place rynkowe zarysowują się już w czasach starożytnych. Powstają one u zbiegu dwóch głównych arterii komunikacyjnych: *decumanus* oraz *cardo*, tym samym kreuje się swoiste centrum społeczne. Od wyznaczenia tych przestrzeni rozpoczyna się budowa pierwszych miast (miast-państw tj. polis). Najczęściej plac miał kształt czworokąta otoczonego portykiem kolumnowym. Zdobiły go zazwyczaj świątynie oraz budowle o przeznaczeniu religijnym i publicznym, mównice, siedziska dla urzędników, studnie, fontanny, kramy, ławy chlebowe, waga, pręgierz, pomniki.

Najstarszy plac rynkowy świata rzymskiego to Forum Romanum – przestrzeń wymiany handlowej, na której odbywały się sądy, toczyło się życie polityczne i religijne. W starożytnej Grecji odpowiednikiem Forum Romanum była Agora, która prezentowała podobny charakter funkcjonalny i była głównym placem miejskim nierzadko z imponującą bramą

podkreślającą wejście. „*Polis było czymś więcej niż tylko zabudowaną, nieformalną masą – jego tożsamość wywodziła się z przestrzeni dzielonej przez całą społeczność. Przestrzeń wspólna była przestrzenią relacji: przybywanie, handel, rządzenie/administracja, trening umysłu, trening ciała, trening duszy, radość*” (Hofert, 2015).

Na przestrzeni epok zmieniała się zarówno kompozycja placów jak i ich zakres funkcjonalny. W średniowieczu plac ma charakter bardziej regulamy i zwarty, najczęściej przyjmuje formę kwadratową lub prostokątną (tab. 2). Posiada wyraźnie zarysowane ściany, poprzecinane ciągami komunikacyjnymi wychodzącymi z każdego narożnika, które ułatwiają dostępność. Zazwyczaj obiekty sakralne znajdują się poza placem ale w jego bliskim sąsiedztwie, natomiast centrum często zajmują budowle o funkcjach administracyjnych – miejski ratusz. Podobnie jak we wcześniejszej epoce, lokowana była funkcja handlowo-usługowa ale w wiekach średnich stała się znacznie silniejsza. To tutaj odbywały się niegdyś publiczne egzekucje oraz stanowienie prawa, a więc funkcja polityczna i jurydyczna.

W renesansie pojawia się nowa funkcja placów – reprezentacyjna, mamy do czynienia z rozległymi placami przed pałacami, czy rezydencjami królewskimi. Stopniowo zanika funkcja sądownicza. Forma przestrzenna pozostaje nadal prosta i regularna, wyróżnia się symetrią, place są często częścią większego układu kompozycyjnego, pojawiają się też osie kompozycyjne (tab. 2). Ważne obiekty przenoszone są do linii pierzei placu na konto wolnej przestrzeni w centrum.

Barokowe place natomiast, mają wydłużony rzut w formie trapezoidalnej i także wyróżniają się osiowością. Główna oś kompozycyjna zakończona jest monumentalnym obiektem (tab. 2) najczęściej sakralnym tworzącym całą pierzeję. Uwidacznia się tu istotna funkcja symboliczna jak również reprezentacyjna przy ciągłej aktywności funkcji handlowo-targowej.

Neoklasycyzm wprowadza na place funkcję rekreacyjną w towarzystwie aktywnych funkcji znanych z baroku. Forma przestrzenna przyjmuje kształt geometryczny, prostokątny lub wielokątny i wyróżnia się ważnym obiektem zamykającym główną oś założenia (tab. 2). Charakter i atmosferę XIX wiecznych placów przedstawia fragment Pieśni z cyklu „Szkice z zaułków” pt. *Rynek staromiejski* (Artur Oppman Or-Ot, 1894).

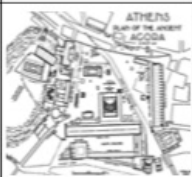
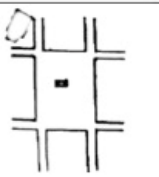
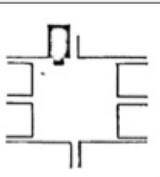

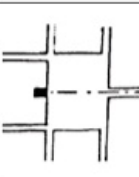
Rynek staromiejski

*Wśród kamienic niebotycznych
Staromiejski leży rynek –
Z rana kramów jest terenem,
A wieczorem katarynek.*

*Kamienice mieszczą w sobie
Wielce zacny świat mieszczański,
Zaś im nadał budowniczy
Styl gotycko-nadwiślański.*

*W każdym domu sklep na dole,
Każdy sklep ma swoje godło,
A na progu jest podkowa,
By się kupcom dobrze wiodło (...).*

Tab. 2. Przemiany kompozycji placów na tle historycznym (oprac. na podst. B. Czarneckiego, 2003)

Okres hist. (styl)	Starożytność	Średniowiecze	Renesans	Barok	Neoklasycyzm
Schemat					

W czasach współczesnych historyczne przestrzenie placów tracą na znaczeniu choć nadal są istotną przestrzenią w skali miasta lokującą najważniejsze obiekty administracyjne, kulturalne oraz sakralne, pełnią też funkcje rekreacyjne. Zmienia się jednak ich charakter zagospodarowania wychodzący naprzeciw potrzebom użytkowników. Forma placów również jest podporządkowywana pod pełnione aktualnie funkcje.

Udział i znaczenie tkanki roślinnej placów rynkowych północnego Mazowsza

Analizując tło historyczne badanych placów rynkowych, można zauważyć, że podlegały one licznym zmianom, które były nierzadko rezultatem zniszczeń spowodowanych pożarami, wojnami, lub wynikały z niezbędnych modernizacji czy wprowadzania nowej infrastruktury.

Największe zmiany w zagospodarowaniu czy kompozycji rynków były bezpośrednio związane z sytuacją polityczno-gospodarczą naszego kraju. Krajobraz kulturowy Polski szczególnie po II wojnie światowej uległ ogromnej destrukcyjnej metamorfozie. W obliczu licznych zniszczeń ucierpiały również historyczne przestrzenie placów.

Kolejnym etapem zmian struktury placów był okres Polski Ludowej związany z ideologią komunizmu. W tamtym czasie, aby uniemożliwić organizację zgromadzeń publicznych, podtrzymywanie oraz wzmacnianie wartości społecznych i narodowych zarządzano obsadzanie rynków zielenią wysoką. Umieszczano także symbole komunizmu w postaci pomników fałszujących historię. Takie zabiegi ze strony władz, doprowadziły do zmiany dotychczasowego charakteru, kompozycji i zagospodarowania historycznych miejsc, zerwały z ich tradycją spisywaną przez wieki. Spowodowały również wyjałowienie licznych wartości, które dotąd były żywe i cenne dla miasta i jego mieszkańców. Przestrzenie te utraciły bezpowrotnie swoją tożsamość.

Dopiero po upadku ideologii komunistycznej i wzmocnieniu gospodarczym nastąpiła próba podjęcia działań zmierzających do przywrócenia dawnej świetności tych przestrzeni tj. rewaloryzacji.

Do badań wybrano dziesięć przykładów placów rynkowych ukształtowanych historycznie, zlokalizowanych w północnym Mazowszu według wcześniej opisanych kryteriów. Większość analizowanych przestrzeni charakteryzuje się regularnym rzutem najczęściej prostokątnym (np. Płońsk, Maków Mazowiecki, Nasielsk, Węgrów), bądź zbliżonym do kwadratu (np. Ciechanów, Mława, Serock, Przasnysz), rzadziej prostokątnym silnie wydłużonym (np. rynek w Pułtusku) i wielokątnym (np. Nowy Dwór Mazowiecki). Odchylenia od układu prostokątnego są zazwyczaj wynikiem pierwotnego układu traktów lub topografii miejsca. Ludzkie oko ma te właściwości, że niełatwo dostrzega nieregularność wielkich przestrzeni leżących w poziomie, człowiek ma skłonność oceniać tego rodzaju kształt

ty czworoboczne jako prostokątne. Najliczniej spotykane place na Mazowszu mają stosunek boków 1:1 lub 5:4 i liczbę ośmiu wlotów ulicznych zapewniających im dostępność i przepływowość.

Współczesne zagospodarowanie placów historycznych północnego Mazowsza często znacznie różni się od pierwotnego. Niegdyś puste betonowe powierzchnie dzisiaj nierzadko przyjmują formę zielonych skwerów czy nawet parków zlokalizowanych w centrum miasta. Aktualny stan zazielenienia przedstawia tabela nr 3 na podstawie, której można przeanalizować i porównać udział procentowy tkanki roślinnej poszczególnych placów względem powierzchni całkowitej.

Tab. 3.
Udział zieleni w stosunku do powierzchni placu rynkowego (oprac. własne)

Lp.	Miasto	Pow. rynku w m ²	Pow. zieleni w m ²
1.	Ciechanów	14517	5563,26
2.	Mława	18163	2839,58
3.	Maków Mazowiecki	14426	5615,89
4.	Nasielsk	13805	7498,03
5.	Nowy Dwór Mazowiecki	20245	8357,17
6.	Płońsk	6446	841,91
7.	Przasnysz	10311	3338,45
8.	Pułtusk	24658	3482,15
9.	Serock	11054	157,57
10.	Węgrów	16072	3329,58

Jak wspomniano wcześniej, XX w. przyniósł diametralne zmiany zagospodarowania niektórych placów. Na wolne – puste przestrzenie, będące polem dla publicznych zgromadzeń i wymiany poglądów, miejscem manifestacji i co za tym idzie integracji społecznej, zaczęto coraz częściej wprowadzać wysoką zieleni. Odtąd częściej obszary te pełniły rolę zielonej oazy miejskiej o funkcjach rekreacyjno-wypoczynkowych np. plac rynkowy w Makowie Mazowieckim, Nowym Dworze Mazowieckim czy Nasielsku. W tych miastach zieleni jest dominującym zagospodarowaniem placu i zajmuje największy obszar w stosunku do jego powierzchni (tab. 3). Kompozycja oparta jest często na gwieżdzistych ciągach komunikacyjnych prowadzących do centralnego niewielkiego placu (Ryc. 1). Wzdłuż ciągów, a także pomiędzy nimi, zorganizowane są grupy krzewów i drzew wysokich (np. Nasielsk).

W Makowie Mazowieckim dawny plac rynkowy przedzielony jest na dwie części głównym traktem – ul. Mickiewicza. Obecnie pełni on funkcję zadbanego skweru miejskiego i nie zdradza historycznego charakteru. Wypełniony jest luźno usytuowaną roślinnością wysoką – drzewami iglastymi i liściastymi, krzewami, linowymi nasadzeniami żywopłotowymi a także sezonowymi kwiatami w donicach. Skwer wyposażony jest w meble miejskie oraz element wodny umożliwiające wypoczynek mieszkańcom.

Stary rynek w Nowym Dworze Mazowieckim również przyjął charakter miejskiego skweru o układzie wnętrzym. Składa się na niego system trzech wewnątrz krajobrazowych wzajemnie ze sobą sprzężonych. Każde z nich wypełnione jest tkanką roślinną mniej lub bardziej uporządkowaną i zgeometryzowaną, pojawiają się także elementy małej architektury dopełniające funkcje rekreacyjne tego obszaru.

Zdarza się również, że struktura zielona placów nie ma dość jednorodnego, czytelnego układu lub jest on zatracony przez co stwarza wrażenie zaniedbania a wręcz chaosu przestrzennego. Taka sytuacja miała miejsce na placu w Ciechanowie do 2012 roku. Przeprowadzona rewitalizacja nadała nową siłę wyrazu dawnemu placowi rynkowemu obecnie pl. Jana Pawła II. Podczas tego zabiegu dokonano znaleziska pochówków ciałopalnych sprzed ok. 1000 lat przed naszą erą. Ten fakt został upamiętniony i zaznaczony w rysunku nowej posadzki placu jak również na tablicach przedstawiających historię miejsca i miasta. Przed rewitalizacją plac miał formę zielonego skweru (Ryc. 1), obecnie jego zagospodarowanie nawiązuje do średniowiecznego, wybrukowanego placu z pojedynczymi elementami zieleni wysokiej wyznaczającymi osie kompozycyjne. Wyposażenie dopełniają stylizowane meble miejskie, integrujący element wodny i punkty świetlne wydobywające klimat placu w odświeżeniu nocy. Jak widać, to proces rewitalizacji zgodnie z tradycją i szacunkiem do wartości nie jest łatwy, a często wymaga radykalnych decyzji projektowych. Nierzadko spotyka się również z niezrozumieniem użytkowników, bo przecież od XX wieku plac ten kojarzył się mieszkańcom z zieloną przestrzenią. Wprowadzona pozytywna zmiana, jest ukłonem w stronę przeszłości i dawnego układu urbanistycznego, a zarazem początkiem zmiany świadomości historycznej. Jedynym mankamentem była konieczność wyinkasowania istniejącego drzewostanu.

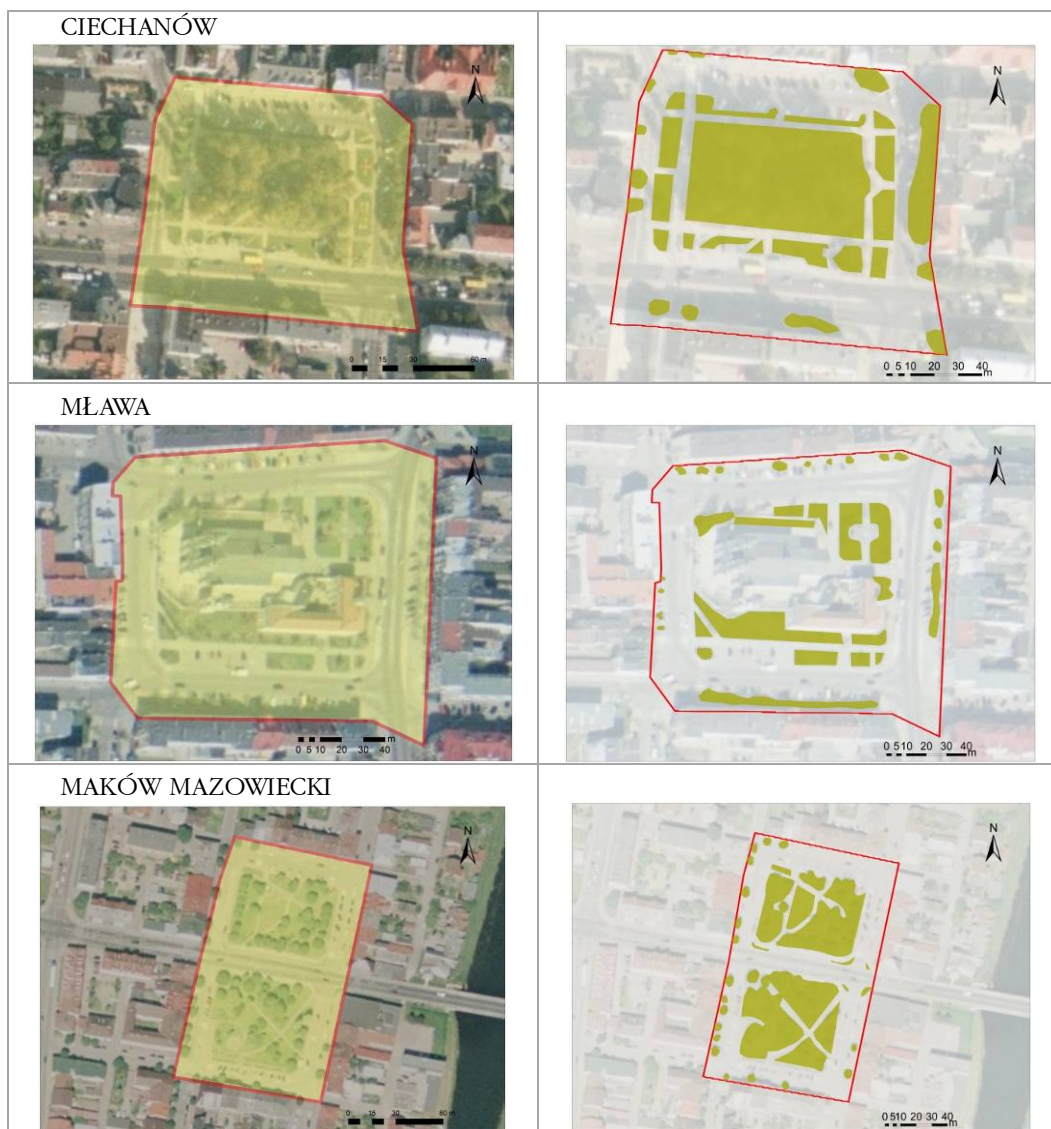
Podobny zabieg został zastosowany na placu w Przasnyszu. Krajobrazowy dotąd charakter zielonego placu (Ryc. 1) został zminimalizowany do symbolicznego układu elementów roślinnych w postaci drzew wysokich oraz kwiatowych donic, podkreślających geometrię czerwonej posadzki placu.

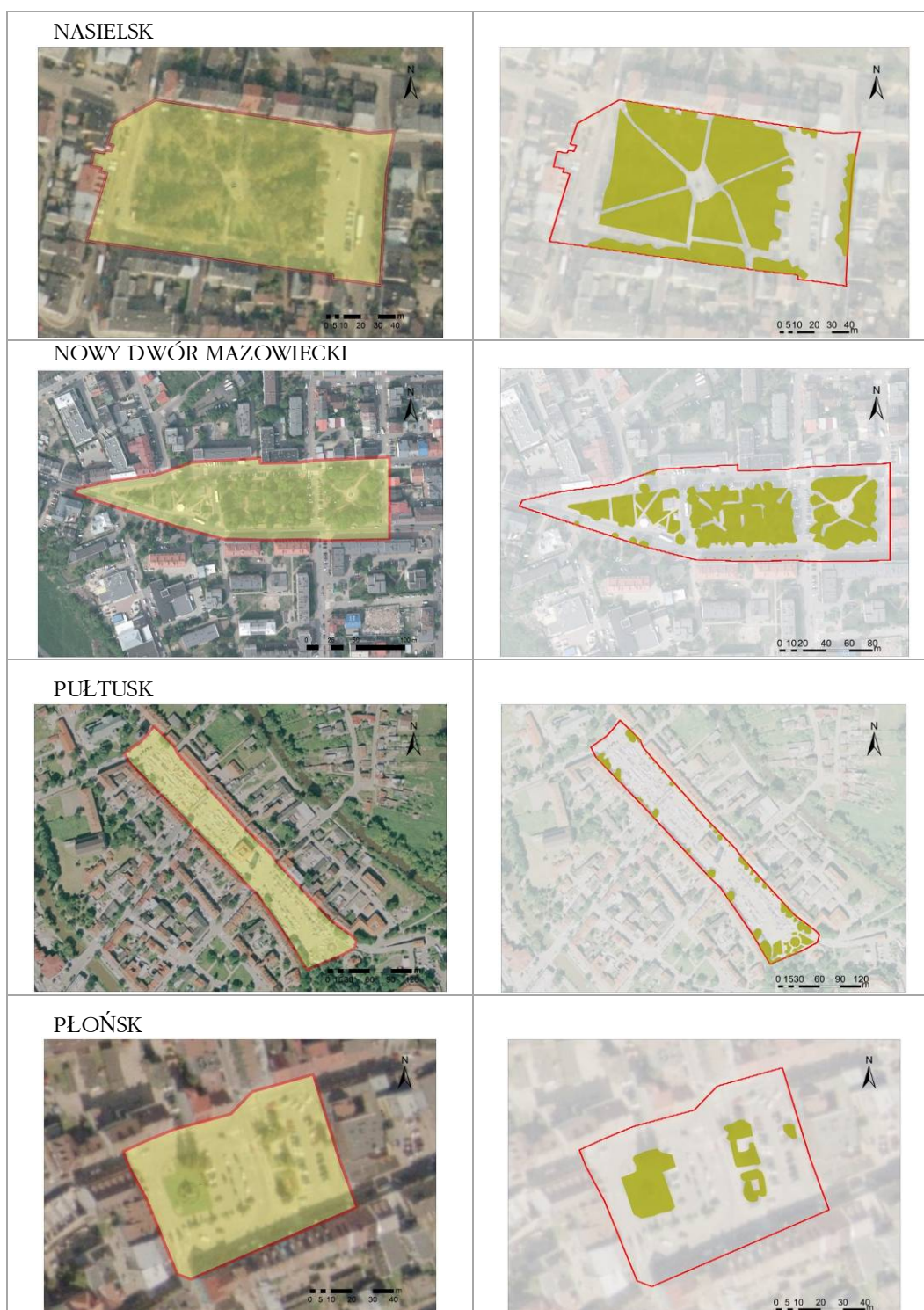
Inne analizowane place są zagospodarowane elementami roślinnymi w jeszcze mniejszym stopniu. Układ dopasowany jest do pełnionych funkcji placu i głównie stanowi uzupełnienie istniejącej zabudowy. Nieliczne elementy roślinne znajdują się na placu w Pułtusku, co nawiązuje ściśle do historii miejsca. Roślinność usytuowana jest pojedynczo i miejscowo wzdłuż dłuższych pierzei placu (380 m. dł.), podkreślając ciągi komunikacyjne. Charakter i zagospodarowanie placu zostały przekształcone w niewielkim stopniu, najmniejszym wobec innych badanych placów miast północnego Mazowsza. Obecny stan silnie nawiązuje do pierwotnego. W pierzei południowej niedaleko Zamku Biskupiego z XIV w., obecnie Domu Polonii, został zorganizowany zielony skwer z elementem wodnym integrującym mieszkańców miasta i ożywiający przestrzeń.

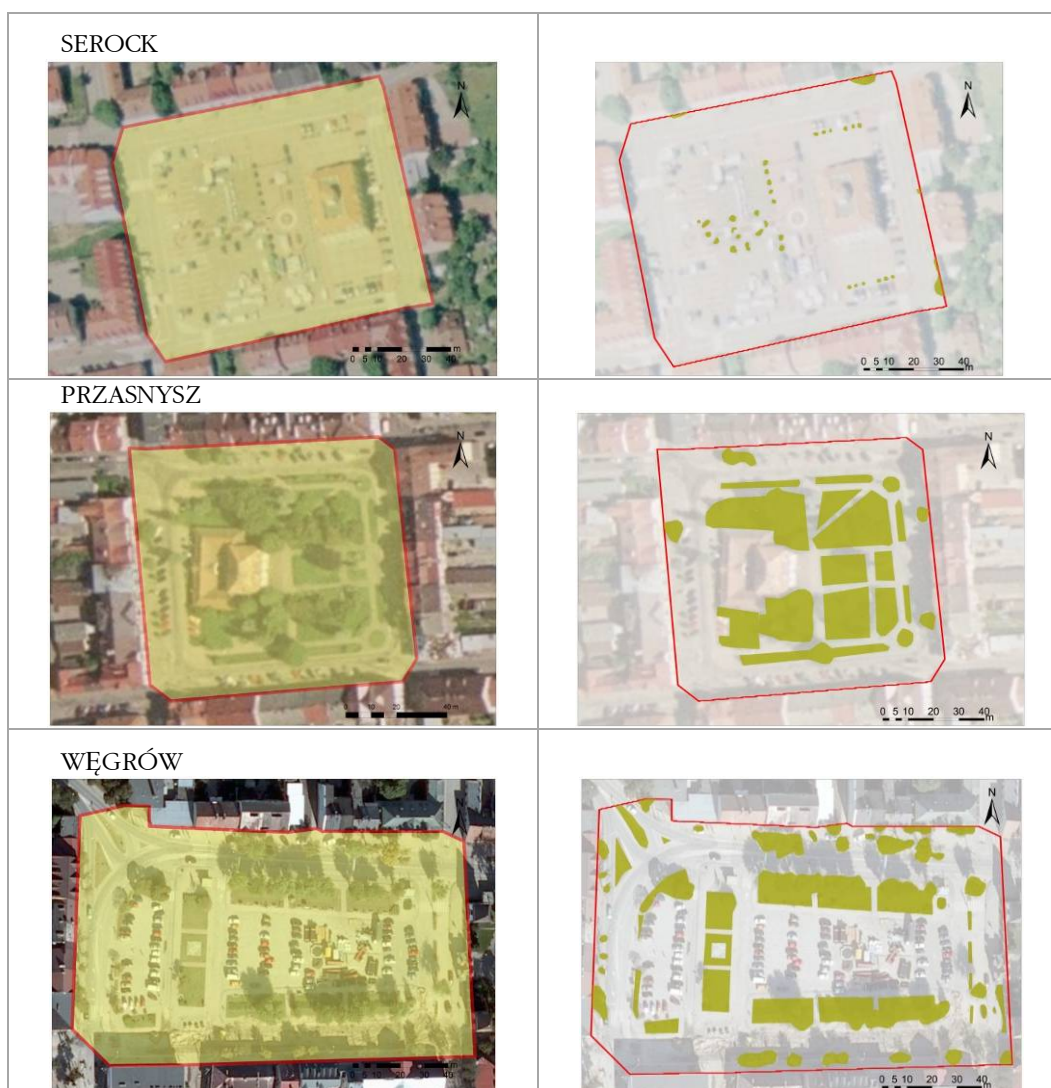
Nieznaczny procent zieleni znajduje się również na zmodernizowanym w 2015 roku placu rynkowym w Serocku. Są to zaledwie formy symboliczne w postaci zieleni w pojemnikach, pojedynczych drzew czy barwnych kwietników. Wprowadzenie tych elementów miało na celu stworzenie nowego charakteru miejsca, a także podkreślenie znaczenia obiektów o wartościach historyczno-zabytkowych lub budynków pełniących aktualnie istotną funkcję w skali miasta. Zielony układ kompozycyjny pomimo zaakcentowania głównej osi placu, nie uporządkowuje przestrzeni i nie wprowadza należytego ładu. Takie zagospodarowanie nie kreuje też nowych wnętrz, nie buduje dodatkowych wartości miejsca, wręcz przeciwnie, zatracza wartości historyczne i tożsamość, co prowadzi do stworzenia jałowej przestrzeni nieprzyjaznej dla użytkownika.

Zieleń na placu rynkowym w Płońsku jest przede wszystkim dopełnieniem dominującej tam funkcji komunikacyjnej, która przecinając plac tworzy dwa wnętrza oddzielone od siebie. Beładna forma tkanki roślinnej w tym przypadku nie jest ani elementem spajającym, ani umilającym przestrzeń na tyle, aby zachęcała do spędzania dłuższego czasu w śródmieściu. Poprzez niedostateczne wykorzystanie tego cennego historycznie obszaru miasto gubi swoje centrum i zatracza tożsamość. Mieszkańcy bowiem potrzebują przestrzeni, w której będą mogli odczuć związek z miejscem i przynależność lokalną, przestrzeni

która będzie integrować społeczeństwo na różnych poziomach, to niezwykle cenna i podstawowa potrzeba „bycia w mieście”.

Ryc. 1.
Układ tkanki roślinnej na współczesnych placach rynkowych Północnego Mazowsza – zestawienie (oprac. własne)

Na każdym badanym rynku przeprowadzono analizę wartości przestrzennych. Ich synteza wpływa na tworzenie tożsamości miejsca. Jest to szereg wartości począwszy od przyrodniczych, historycznych, zabytkowych przez sakralne, symboliczne, społeczne po psychologiczne, które możemy odnaleźć na placach rynkowych, w różnym rozmieszczeniu i natężeniu. Trzeba mieć też świadomość, że nagromadzone w tych przestrzeniach wartości, nie są strukturami oderwanymi i nie występują osobno, ale zawsze w towarzystwie innych. Ich granice nie są sztywne, zachodzą na siebie, ciągle ewoluują i są żywe. W przypadku rynków historycznych bardzo istotne jest ich usytuowanie w tkance miasta oraz charakter terenów przyległych, które mogą pozytywnie lub negatywnie wpływać na miejsce. Na pod-

stawie przeprowadzonej analizy wartości przed i po procesie modernizacji wynika, że przestrzenie placów rynkowych często tracą cenne wartości chociażby historyczne. Nie respektują pierwotnego zagospodarowania, które niegdyś dobrze funkcjonowało i służyło mieszkańcom, nie zachowują tradycji ani poszanowania do przeszłości.

Tożsamość miejsca jest mocno wyrażona poprzez wartości w towarzystwie tradycji, czyli przeszłości danego obszaru oraz jego przyszłości wyrażającej się poprzez potencjał tworzący pełen obraz ducha miejsca (*genius loci*). Wartości przestrzenne są niezwykle istotne, bowiem wpływają na kształtowanie terenu historycznych placów rynkowych, są też bazą i powinny być punktem wyjściowym do tworzenia właściwych programów rewitalizacyjnych. Postępowanie polegające na identyfikacji ducha miejsca oraz właściwym wykorzystaniu potencjału, umożliwi dostosowanie tych obszarów do współczesnych potrzeb, a co za tym idzie, ożywienia przestrzeni.

Odnowiony rynek w zgodzie ze sztuką może stać się optymistycznym symbolem pozytywnych przemian – wizytówką promującą miasto. Szczególnie w mniejszych miastach historyczne centrum obok funkcji reprezentacyjnej, powinno łączyć wiele innych funkcji. Tym samym poprawnie funkcjonujące współczesne place, powinny pretendować do obszarów polifunkcyjnych integrujących mieszkańców.

Podsumowanie

Zaprezentowane w artykule przykłady rekonstrukcji terenów w miastach północnego Mazowsza ukazują szereg problemów, jakie wiążą się z rewaloryzacją historycznych centrów miejskich. W większości przypadków omawiane place rynkowe straciły swoje wartości kulturowe po II wojnie światowej. Specyfika ich zależy jednak od regionu w jakim zostały ukształtowane. Trzeba zauważyć, że place małych miast stanowią wydarzenie w skali całego miasta łącząc wszystkie strefy życia danej społeczności, przy czym definiują miasto i stanowią o jego indywidualnym obliczu, wyrazie architektonicznym i społecznym, dlatego tak ważna jest ich właściwa rewitalizacja. Historyczne przekształcenia funkcji i formy placów rynkowych oraz zmiana potrzeb społeczeństwa determinują aktualne znaczenie i rangę tych placów.

Przeprowadzone badania miały na celu zidentyfikowanie zagospodarowania i przemiany struktury tkanki roślinnej budującej przestrzenie placów rynkowych. Przeanalizowano także jej udział we współczesnych zagospodarowaniach placów i wpływ na kompozycję wnętrza. Esencją badań miało stać się wypracowanie wzorcowego modelu postępowania w procesach rewitalizacji miejsc historycznych. Podstawą poprawności tych działań jest odniesienie się do przeszłości, respektowanie skali miasta, identyfikacja *genius loci* i zachowanie nawarstwiających się wzorców przestrzennych z poszanowaniem potrzeb współczesnych użytkowników.

Sztuka budowania żywych przestrzeni społecznych przejawia się bowiem w zachowaniu odpowiednich proporcji i wyważeniu elementów składowych oraz umiejętnym wpisaniu w otoczenie nowych treści. Podstawową jednak zasadą kształtowania nowego krajobrazu miasta powinna być aksjologia przestrzeni. Kluczowe jest dostrzeżenie i odczytanie istniejących wartości zapisanych przez historię w zabytkowych przestrzeniach, a następnie uszanowanie oraz wydobycie nowych wartości, wyrażonych w potencjale miejsca. Dzisiaj szczególnie ważne są także wartości krajobrazowe i przyrodnicze w mieście. *„Zieleń, jako element przestrzeni miasta wpływający na jego środowisko, psychikę i zdrowie mieszkańców, ale także jako element tworzący nową jakość krajobrazu – maskujący, nadający jej logiczną strukturę i przywracający zaburzony przez rozwój przemysłu ład przestrzenny, stała się istotnym elementem struktury funkcjonalnej miasta i jego układu urbanistyczne-*

go” (Łakomy 2012). Jak pisał Wejchert (1984) drzewo w mieście jest przecież tworzywem urbanistycznym. Przeprowadzone badania dowodzą, że obecny układ tkanki zielonej placów jest ściśle związany a wręcz podporządkowany dominującej funkcji lub zbioru kilku funkcji, występujących na tych obszarach (tab. 4).

Tab. 4. Przemiany funkcji placu rynkowego a układ zieleni (oprac. własne)

Lp.	Miasto	funkcja historyczna	okres przemian	funkcja współczesna	układ zieleni
1.	Ciechanów	komunikacyjna reprezentacyjna	XX w. 2010 r. 2013 r.	rekreacyjna	zieleni parkowa (grupy drzew i krzewów)
2.	Mława	handlowo-usługowa sakralna społeczna administracyjna	XX w. 2015 r.	sakralna historyczna administracyjna społeczna komunikacyjna rekreacyjna usługowa	trawniki, pojedyncze drzewa, rabaty charakter skweru
3.	Maków Mazowiecki	handlowo-usługowa komunikacyjna reprezentacyjna społeczna	XX w.	rekreacyjna komunikacyjna	grupy drzew i krzewów, rabaty, charakter skweru
4.	Nasielsk	handlowo-usługowa sakralna społeczna administracyjna	XV w. XX r. 2013 r.	społeczna komunikacyjna rekreacyjna usługowa	grupy drzew i krzewów, charakter parku
5.	Nowy Dwór Mazowiecki	handlowo-usługowa sakralna społeczna	XIX r. XX w. 2013 r.	społeczna komunikacyjna rekreacyjna	grupy drzew i krzewów, charakter, wnętrza parkowe
6.	Płońsk	handlowo-usługowa społeczna	XX w. 1938 r.	sakralna historyczna symboliczna społeczna komunikacyjna rekreacyjna usługowa	trawnik, kompozycje krzewów, pojedyncze drzewa, charakter skweru
7.	Przasnysz	handlowo-usługowa administracyjna społeczna	1940 r. 1967 r. 2013 r.	administracyjna społeczna rekreacyjna reprezentacyjna	pojedyncze drzewa, zieleni w donicach, kwietniki
8.	Pułtusk	reprezentacyjna handlowo-usługowa społeczna komunikacyjna sakralna	1960 r. 2014 r.	handlowo-usługowa komunikacyjna rekreacyjna użytkowa historyczna kulturalna sakralna	zieleni punktowa symboliczna, drzewa wysokie, zielony plac w pierzei południowej
9.	Serock	handlowo-usługowa społeczna	XV w. 1963 r. 2015 r.	administracyjna społeczna reprezentacyjna komunikacyjna	pojedyncze drzewa, zieleni w donicach, symboliczne
10.	Węgrów	handlowo-usługowa sakralna społeczna	2014 r.	sakralna społeczna rekreacyjna symboliczna historyczna komunikacyjna usługowa	rabaty, pojedyncze drzewa

Dopiero spójny obraz wizualno-funkcjonalny opowiada historię o miejscu i jego użytkownikach, przekazując pewną prawdę. To wszystko wpływa na złożony wizerunek całego miasta i tworzy jego specyficzną tożsamość. Zorganizowana na tej podstawie przestrzeń rynku, jest właściwym obszarem dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa, polem wyrażania myśli, poglądów i aktualnych potrzeb. Kreuje miejsce i pozwala równolegle zaistnieć jednostce. Wielość znaczeń i ukrytych symboli historycznych w umiejętnie zaprojektowanym placu miejskim, zapewnia efekt niebanalności przestrzeni i składa się na wzorzec rewitalizacji.

Reasumując, *„historyczne rynki są przestrzeniami o znaczącym potencjale dziedzictwa, podatnymi na zmiany, które wprowadzane w kulturalny sposób, z zachowaniem ich kardynalnych cech kompozycyjnych, decydują o ich sukcesie. Współczesna atrakcyjność przestrzeni rynku, związana z jego kompozycją i funkcją, staje się jednym z podstawowych warunków zachowania jego tożsamości jako podstawowej jednostki krajobrazu miasta, jego 'serca' i wpływa na jego wizerunek*” (Ziębik 2008).

Bibliografia

- Aleksander Ch. (1977). *A Pattern Language. Towns, Buildings, Construction*. Oxford.
- Bogdanowski J. (1976). *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Ossolineum, Wrocław.
- Czarniecki B. (2003). *Plac rynkowy współczesnego małego miasta w Polsce*. WSFiZ, Białystok.
- Gutowski B. (2009). *Fenomen genius loci, tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*. Muzeum Pałac w Wilanowie. Warszawa.
- Hofert K. (2010). *Przestrzeń publiczna w mieście Śródziemnomorskim. Uwag kilka na temat Barcelony*. „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2-A/2010, z. 5. Kraków.
- Kozak A., Kimic K. (2014). *Rola zieleni w procesie przemian zagospodarowania rynków miasteczek Lubelszczyzny na przykładzie Józefowa nad Wisłą, Kocka, Kurowa i w Wolnicy*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 59, z. 4. Warszawa.
- Kobylarczyk J. (2012). *Współczesna funkcja rynku – historycznej przestrzeni publicznej w wybranych miastach*. „Czasopismo Techniczne. Architektura” 7-A/2012, z. 29. Kraków.
- Kosiński W. (2010). *Ponowoczesny rynek w małym mieście zabytkowym o funkcji turystycznej. Projekt techniczny dla Janowca nad Wisłą*. „Czasopismo Techniczne. Architektura”, R. 107, z. 8-A. Kraków.
- Królikowski J.T., (2003). *Obrazy Warszawy. Sens przestrzeni miejskiej*, „Przyroda i miasto”, t. 5, Warszawa.
- Kuśnierz-Krupa D., Krupa M. (2015). *Zmiany w aranżacji placów rynkowych miast lokacyjnych w Polsce południowo-wschodniej po 1945 roku (na wybranych przykładach)*. „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 41.
- Łakomy K. (2012). *Ogrody w krajobrazach miast (cz. 2, od XVIII do XX w.)*. R. 109, z. 6-A. Kraków.
- Norberg-Schulz Ch. (2000). *Bycie, przestrzeń i architektura*. Wyd. Murator. Warszawa.
- Norberg-Schulz Ch. (1980). *Genius loci*. Academy Editions. London.
- Siostrzewitowska M. (2010). *Próba analizy urbanistycznej rynku małego miasta na przykładzie Kraśnika przy zastosowaniu teorii Kazimierza Wejcherta*. „Czasopismo Techniczne. Architektura”, R. 107, z. 3-A. Kraków.
- Tuan Yi-Fu. (1987). *Przestrzeń i miejsce*. PIW. Warszawa.
- Wejchert K., Adamczewska-Wejchert H. (1986). *Małe miasta*. Wyd. Arkady. Warszawa.
- Wejchert K. (1947) *Miasteczka polskie jako zagadnienie urbanistyczne*. Trzaska, Evert i Michalski. Warszawa.
- Wejchert K. (1984). *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Wyd. Arkady. Warszawa.
- Ziębik A. (2008). *Serce miasta – rynki miast górnego Śląska*. Kraków. „Czasopismo Techniczne. Architektura”, R. 105, z. 4-A.